

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ÇEVRE VE DİN SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ENVIRONMENT AND RELIGION

15-16 MAYIS 2008 / 15TH-16TH MAYIS 2008

BİLDİRİLER

Cilt 2

İstanbul 2008

YAYIN EDİTÖRÜ

PROF. DR. FAHRİ KAYADİBİ

ISBN

978-975-92695-1-7

BİRİNCİ BASKI

Haziran 2008

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kaynak göstermek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Baba Hasan Alemi Mah. Kavalalı Sok. a Blok Fatih İstanbul

Baskı:

Yalın Yayıncılık

Ordu Cad. Özbek Çarşısı no: 25/43

34130 Beyazıt İstanbul

ÇEVRE BİLİNCİ OLUŞTURMADA İSLAM'IN KATKISI ÜZERİNE

Doç. Dr. Muhit Mert*

Özet

Çevreyi korumak, çevre temizliği, ekolojik dengeye zarar vermemek gibi konulara son zamanlarda çokça vurgu yapılmakta ve basın yayın organlarında çok sık yer verilmektedir. Toplumda ise vurgulanan bu hususları hayata geçirebilmek için dernek vakıf gibi sosyal oluşumlar meydana getirilmektedir. Bu organizasyonlar insanların dikkatlerini konuya yoğunlaştırmak ve bir çevre bilinci oluşturmak amacıyla çeşitli faaliyetler yapmaktadırlar. Müslümanların bu tür faaliyetlerden uzak kalmaları düşünülemez. Şüphesiz ki, hayatta insanı motive eden ve yapması gereken işleri onun için kolaylaştıran pek çok dinamik vardır. İnsanı motive eden en önemli unsurlardan biri de dindir. Bu faaliyetleri yaparken dini motivasyondan yararlanmak yapılacak işleri kolaylaştıracaktır. Buna bağlı olarak dini kaynakların mezkur konu hakkında söylediklerini ortaya koymak, insanımızın bu hususlarda daha duyarlı davranmasına yardımcı olacaktır. Biz de bu tebliğimizde İslam'ın insanda çevre bilinci oluşmasına nasıl bir katkı sağlayabileceğini, dini kaynakların bu hususlarda neler söylediğini ve nasıl bir yönlendirme yaptığını somut önermeler haline dönüştürerek ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede ortaya koyduğumuz önermeler şunlardır: 1-İslam Müslümanlara bütün varlıklara saygı duymayı, onların hayat hakkına ilişmemeyi emreder. 2-Müslümanlar kendilerinin Allah'ın isimlerine mahzar olduğuna, bu isimlerin kendilerinde tecelli ettiğine inanmayı öğretir. 3-Kur'an-ı Kerim Allah'ın yeryüzünü imar görevini insana yüklediğini beyan eder. 4-Kur'an dünyamızdaki tabii düzeni korumamız gerektiği inancını aşılır. 5-İslam kaynak kullanımında kanaatkârlık duygusuna sahip olmayı öğütler, israfı ve savurganlığı yasaklar. 6-Hz. Peygamber (s.a.s.), çevre konuda yaptıkları ve söyledikleriyle Müslümanlara örnektir. 7-Çevre bilincinin oluşmasında tarihte yaşamış Müslüman din, ilim ve siyaset adamlarının çevre ile ilgili yaptıklarının

Anahtar Kelimeler: İslam, Çevre, Bilinç, Katkı, Motivasyon

Abstract

On The Contribution Of Islam To The Formation Of Conscious Of Environment

In this days issues such as protecting environment and not demaging ecological equation are emphasized greatly and given place very frequently in mass media. As for society, to put into place these issues emphasized social formations such as association and formation are brought about. These organizations make some activities to focus people's attentions to the issue and to form a conscious of environment. It cant be thought that muslims remain far from these kind of activities. Certainly, there are a lot of dynamics which mativate human in life and facilitate works necessary to do for him. One of the most important elements which motivates human is religion. While actualizing these activities, benefiting from religious motivation will make easy the works that are necessary. According as this, putting forth what religious works say about the issue mentioned will help our people behave more sensitively in these issues. And in this notificationwe will try to put forth by transforming into concrete propositions, how Islam contributes to the formation of a conscious of environment, what religious Works say about this issue and how a guidance it makes. Propositions we set forth in this frame are as following: 1) Islam decrees muslims to respect all existences and not to catch on their right of life. 2) It teaches muslims to belief that muslims themselves are experienced about God's names and these names appeare in them. 3) Quran infects human with the belief that we should protect the natural order. 5) Quran advices to have sense of frugality and prohibits wastage and extravagance. 6) Prophet Muhammad is an ideal modal for muslims by way of what he did and said. 7) In the formation of a conscious of environment, the contribution of what muslim scientists and scholars said and did have been important.

Key Words: Islam, Environment, Conscious, Contribution, Motivation

Ekolojik dengenin bozulduğu ve bunun acı sonuçlarını yoğun olarak yaşadığımız bir dönemden geçiyoruz. Hava ve içme sularının kirliliği, dünyadaki yeşilliğin katledilerek çölleştirilmesi, kutuplardaki buzulların erimeye başlaması, ozon tabakasının inceli delinme tehlikesine maruz kalması, karşılaştığımız sorunlardan bazılarıdır. İnsanlık, sanayi ve teknolojinin baş döndürücü bir hızla geliştiği 19. Yüzyıldan bu güne geldiğinde bu sonuçlarla karşılaşması sürpriz olmamıştır. Zira bütün bunlar kendi yaptıklarının bir sonucudur. Meşhur Rus düşünürü Tolstoy'un, insanlığın teknolojik alanda ilerlemeyi gerçekleştirirken ahlak alanında acımasızca yaptığı tahribatı tasvir ederken söylediği şu sözler gerçeği ne kadar açıkça yansıtmaktadır: "Tarihin hiç bir döneminde 19. yüzyıldaki kadar maddi başarıya ulaşamadı. Fakat, tarihin hiç bir döneminde giderek canavarlaşan

* Hitit Üniv. İlahiyat Fak.

şimdiki Batı dünyası kadar ahlâksız, insanın hayvani duygularına hiç bir kısıtlamanın getirilmediği bir hayat da yaşanmadı. 19. yüzyılda ulaşılan maddi ilerleme gerçekten muazzam, fakat bu ilerleme Neron'un zamanında bile şahit olunmayacak şekilde ahlâkın en temel şartlarını ihmal etme pahasına satın alındı ve halen de satın alınıyor."¹ Toprağımızı çoraklaştıran, nehirlerimizi, göllerimizi kurutan, denizlerimizi balıkların bile yaşayamayacağı bir kirliliğe büründüren sanayi atıklarının, şehirler kurma adına ormanları talan etmenin, medeniyet adına üretilen fakat havaya zarar veren unsurların tedbiri alınmadığı takdirde karşımıza çıkacak olan manzara kıyametten başkası değildir. Bizler bu sorumsuz tavırlarımızla dünyamızı kendi adımıza zararlı hale getirdiğimiz gibi çocuklarımız için de yaşanmaz bir dünya bırakmak üzereyiz.

Bu yüzden ekolojik dengeye zarar vermemek, çevreyi korumak, çevre temizliğine önem vermek gibi konulara son zamanlarda çokça vurgu yapılmakta ve basın yayın organlarında çok sık yer verilmektedir. Bu mevzu geçen yaz döneminde birinci sıra haberler arasında yer almıştır. Toplumumuzda ise vurgulanan bu hususları hayata geçirebilmek için dernek, vakıf gibi sosyal oluşumlar meydana getirilmektedir. Bu organizasyonlar, insanların dikkatlerini konuya yoğunlaştırmak ve bir çevre bilinci oluşturmak amacıyla çeşitli faaliyetler yapmaktadırlar. Bunların insanımız üzerinde meydana getirdiği etkinin ne olduğunu bilimsel araştırmalara, sosyoloji ve sosyo-psikoloji alanında çalışma yapan bilim adamlarının çalışmalarına bırakıyoruz. Ancak yapılan çevrecilik faaliyetlerinin etkisini artıracak ve bu etkinin kalıcılığını sağlayacak bir hususa dikkat çekmek istiyorum: o da İslam'ın insanda çevre bilinci oluşmasında büyük katkı sağlayacağı hususudur.

Hayatta insanı motive eden ve yapması gereken işleri onun için kolaylaştıran pek çok dinamik vardır. İnsanı motive eden en önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki, *dindir*. Bu faaliyetleri yaparken dini motivasyondan yararlanmak insanların işlerini kolaylaştıracak ve verimliliği artıracaktır. Buna bağlı olarak dinî kaynakların mezkur konu hakkında söylediklerini çeşitli vesilelerle ortaya koymak, insanımızın bu hususlarda daha duyarlı davranmasına yardımcı olacaktır. Biz de burada İslam'ın çevre bilincine nasıl bir katkı sağlayabileceğini, dini kaynakların bu hususlarda neler söylediğini ve nasıl bir yönlendirme yaptığını ortaya koymaya çalışacağız. Kısacası bu çalışma, insanda çevre bilinci ve duyarlılığı oluşturmada İslam'ın ne gibi bir katkısı olabileceğini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

İnsanda Çevre Bilincinin Oluşumu

Evrendeki varlıklar birbiriyle bağlantılı hiyerarşik bir düzen meydana getirmektedir. En küçük ve en az karmaşık birimler kendilerinden daha büyük ve kompleks üst sistemlerle etkileşim içinde çalışırlar. Her düzeydeki birim kendi içinde dinamik bir bütündür ama üstündeki veya altındaki birimlerle bağlantısı olmaksızın varlığı düşünülmez.² Dolayısıyla insan hayatının devamlılığı ve kaynaklardan en optimal düzeyde ve en uzun zaman diliminde faydalanabilmek için bu sistemin korunması şarttır.

İnsan tabii varlığı itibarıyla bu sistemin bir parçasıdır, çeşitli ekolojik alt ve üst sistemlerin arasında yerini almıştır. Ancak o, bu parçaların oluşturduğu bütünü göremez ve onların tek tek varlık düzenindeki önemini, icra ettikleri vazifeleri tam olarak kavrayamaz. Bu sebeple tabii düzeni koruyacak şekilde zihninin kurulması gerekir. Daha basit ve açık açık söyleyecek olursak bizler kurulu bir dünyada doğmakta, fakat sosyal hayatın ürettiği bir bilinçle doğal çevremizle ilişki içine girmektediriz. Çocukluktan itibaren gerek ailemiz ve gerekse yakın sosyal çevremizden aldığımız düşünce kalıpları ve davranış tarzıyla tabii çevremize yaklaşıyoruz. Dolayısıyla sosyal çevremizin görmediği veya görmezden geldiği pek

¹ Tolstoy, *Din Nedir?*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul 1995, s. 33.

² Musa Tosun, "Psikolojik Açıdan Çevre ve İnsan", *İnsan ve Çevre*, İstanbul 1992, s.56-57.

çok şeyi biz de görmeyiz. Çevremizde farkına varmamız ve korumamız gereken birçok şey olmasına karşın, çoğunlukla bunların farkında bile olmayız. Çünkü bunları ya biz kurmamışızdır, ya da her gün göre göre alışkanlık kazanmıştırdır. Her an teneffüs ettiğimiz havanın, ışık ve ısısına muhtaç olduğumuz güneşin, havamıza oksijen üreten ve bize psikolojik bir haz veren yeşilin, içimizi açan berrak mavi gökyüzünün, zümrüt yeşili rengiyle insanları kendine çeken denizin varlığını ancak bunlar olmadığı zaman, ya da kullanılamaz hale geldiğinde fark ederiz. Fark ederiz de insan için ne büyük bir değer olduklarını o zaman anlarız. Dolayısıyla bir bütün olarak sosyal yapıya eğitim yoluyla etki edip insanımızda bir zihniyet devrimi gerçekleştirmek gerektiği açıktır. Bunu yaparken de İslam'ın evren ve varlıkla ilgili söylediklerinden yararlanmanın çevre bilinci oluşturmada büyük bir etkisinin olacağına inanıyoruz.

Çevre Bilincinin Oluşumunda İslam'ın Yönlendirmeleri

Yüce dinimiz İslam'ın, sadece dinî alan kabul edilen inanç ve ibadet konularında bizlere bir takım görevler yükleyip de hayatın diğer alanlarını boş bıraktığı düşünülmemelidir. İslam insan hayatının her yönüyle ilgili emirler, tavsiyeler ve uyarılar yapmaktadır. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz bu konuyla ilgili bir takım emir, tavsiye ve uyarılarda da bulunmaktadır. Bunlar Müslümanların zihnini inşa eden unsurlardır. Konumuzla bağlantılı olarak dinin emir ve tavsiyelerinden hareketle insanda çevre bilinci oluşturmada İslam'ın katkılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1-İslam Müslümanlara bütün varlıklara saygı duymayı, onların hayat hakkına ilişmemeyi öğretmektedir: Çevre bilinci oluşturmada belki en temel husus varlıklara saygı duymak ve onların hayat hakkına ilişmemek, onları tahrip ve katletmemektir. Her Müslüman, *“Yedi kat gök, yeryüzü ve bunlarda bulunan varlıklar Allah'ı tesbih ederler. Onu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur”* (İsrâ 17/44) inancını taşır. Bu inanç, çevre bilincinin oluşması açısından önemli bir noktadır. Buradan hareketle Müslümanlar çevreyi sorumsuzca tahrip etmeme, tabiatı bilinçsizce kullanmama hassasiyetine sahip olurlar. Zira çevresindeki varlıkları Allah'a karşı vazife yapan şuurular olarak görmenin ötesinde kendisinin dost ve yardımcıları olarak da mütalaa ederler. Bu bilinci alan kimselerin çevreyle ilişkisi de ona göre ölçülü olur. Onlardan faydalanırken dengeyi bozmamaya dikkat eder.

2-Müslümanlar kendilerinin Allah'ın isimlerine mahzar olduğuna, bu isimlerin kendilerinde tecelli ettiğine inanırlar: Bu inanç da çevre bilinci oluşmasında önemli bir etkidir. Bu çerçevede Allah'ın isimlerinden birisi Kuddus ismidir. Kuddus, mukaddes, temiz, pak olan demektir. Bu ismin bir tecellisi olarak Yüce Rabbimiz yeryüzünde sürekli olarak meydana gelen tabii kirlenmeleri kurmuş olduğu ekolojik sistemle sürekli olarak temizlemektedir. Her mevsim ölen binlerce hayvan leşleri, kurumuş bitki artıkları istihaleye (kimyevi bir değişime) tabi tutulmakta ve temizlenmektedir. Ayrıca rüzgârlar vasıtasıyla yeryüzü adeta süpürülmekte ve yağmurlarla yıkamaktadır. Bu noktada Müslüman Kuddus isminin bir yansıması olarak kendisini ve çevresini temiz tutması gerektiği inancıyla hareket eder ve üzerine düşeni yapar. Ayrıca Müslüman'ın Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanması gerektiğini öğütleyen bir kutlu söz, bir kelam-ı kibar vardır. Bu konu bağlamında düşünülecek olursa, çevre bilincine sahip olma ve çevre kirliliğinin önüne geçmenin de Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma olarak değerlendirilmesi gerekir.

3-Kur'an-ı Kerim Allah'ın yeryüzünü imar görevini insana yüklediğini beyan eder: Müslümanların bu görevin kendilerine verildiğini bilmeleri de çevre bilinci açısından önemlidir. Zira imar etmek tahrip etmek anlamı taşımaz. Kur'an'da *“Sizi yeryüzünde yaratıp, orayı imar etmenizi dileyen Allah'tır”* (Hud 11/61) buyurulmaktadır. Ayette geçen “isti'mar” kelimesine tefsirciler tarafından iki anlam yüklenmiştir. Bunlardan birincisi, “Allah sizi,

yeryüzünü imar ediciler yaptı”¹, ikincisi de, “Allah yeryüzünü sizin imar etmenizi istedi”² şeklindedir. Birinci tefsir şekli tekvîni emri; yani Allah’ın insanı dünyayı imar edecek şekilde yarattığını ifade ederken, ikincisi teklîfi emri; yani Allah’ın insandan dünyayı imar etmesini istediğini beyan eder. İslam uleması yukarıda zikrettiğimiz ayete dayanarak, meskenlerin yapılması, su kanallarının açılması, ağaçlandırma çalışmaları gibi imar işlerinin topluma farz olduğunu söylemişlerdir.³ İnsan tabii veya dini bir görev olarak elbette ki yeryüzünü imar edecektir. İmar etmek tahrip etmek değildir. Dolayısıyla müminler bir taraftan imar ederken diğer taraftan tahrip etmeye yönelmezler.

4-Kur’an-ı Kerim dünyamızdaki tabii düzeni korumamız gerektiği inancını aşlar: Dünyadaki tabii düzenin Yüce Allah tarafından bize bahşedildiği, bu yüzden ondan faydalanırken dengeyi korumak gerektiğini telkin eden Kur’an’ın bu yönlendirmeleri de çevre bilinci oluşturmada önemli bir role sahiptir.

Kâinattaki tüm varlıklar belli bir denge gözetilerek belli bir düzene göre yaratılmıştır.⁴ Bu, Allah’ın insana verdiği değer bariz bir göstergesidir. Kur’an-ı Kerim bir taraftan yeryüzü ve gökyüzündeki canlı cansız bütün varlıkların belli bir ölçü ve dengeye göre yaratıldığını beyan ederken (Hicr 15/16-20; Kamer 54/49), diğer taraftan da insanın tabiattan faydalanması esnasında bu ölçü ve dengeyi bozmaması gerektiğine de dikkat çekmektedir (Rahman 55/7-12). Ölçülü ve dengeli biçimde tabiatla ilişki içine girmek, insan türünün mümkün olan en uzun sürede tabiattan faydalanması sonucunu doğuracaktır. Başlangıcından itibaren kıyamete kadar insanlık tabiatla olanı kullanacak, ondan faydalanacak ve hayatı için gerekli olan şeyleri elbette ki ondan çıkaracaktır. Ancak tabiattaki maddelerden bir kısmı hemen kullanıma uygun olup, pek çok madde ise ham halde bulunur. Ham halde bulunanlar ise üretim mekanizmalarından geçirilerek kullanıma uygun duruma getirilir. Bu yüzden insan, ihtiyacı olan pek çok şeyi üretmek zorundadır. Ama üretme, aynı zamanda tabiatla olanı tüketmek demektir. Bu yüzden tüketirken olduğu kadar üretirken de dikkatli olmak gerekmektedir. Tabiatla olanı tüketirken dikkat etmemiz gereken çok önemli bir husus vardır ki o da ekolojik denge dediğimiz tabiatın düzenine (ekosistem) zarar vermemektir. Fakat ne yazık ki insanoğlu çoğu zaman bundan gaflet içindedir. Yapıp ettiği icraatlarda doğal çevreye onulmaz zararlar vermekte, akıl almaz tahribatlar yapmaktadır. Şu iyice bilinmelidir ki, çevreye zarar vermekle insanoğlu aslında bindiği dalı kesmektedir. Doğanın sorumsuzca tahrip edilmesi, çevrenin umursamaz bir tavırla kirletilmesi, doğadaki sınırlı şeylerin hor kullanılması, tam bir mirasyedi tutumudur. Kendi kazanmadığını çarçur eden mirasyedi nasıl ki bir süre sonra eli boş ve perişan bir durumda kalırsa, çevreyi düşüncesizce tahrip edip kirletenler de kendi yaptıklarının cezası olarak yaşanmaz bir dünyanın içinde kendilerini bulacaklardır. Kur’an-ı Kerim de insanlara isabet eden bir kısım musibetlerin kendi yaptıklarının bir sonucu (Şuarâ, 42/30), hatta “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettiklerinin bir sonucu olarak karada ve denizde bozulma başladı. Belki dönerler diye Allah (c.c.) yaptıklarının bazı kötü sonuçlarını onlara tattıracaktır” (Rum 30/41) ayetiyle yaptıklarının bir cezası olduğunu vurgulamaktadır.

5-İslam kaynak kullanımında kanaatkârlık duygusunu aşlar, israfı ve savurganlığı yasaklar: İslam dininin israfı, savurganlığı yasaklaması ve kanaatkârlık duygusunu aşılması da, çevre bilincini oluşturmada en önemli katkılar arasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Kur’an-ı Kerim’in israfı haram, savurganlığı şeytanın kardeşliği sayan beyanları (A’raf 7/31; İsra 17/26-27, 29-30; Taha 20/81) ile Peygamber Efendimizin (s.a.s.) akarsu dahi olsa abdest alırken israf edilmemesi gerektiğine dair uyarılarını⁵

¹ İbn Kesir, *Tefsir*, 2/450.

² İbn’l-Cevzi, *Zadü’l-Mesir*, Beyrut 1984, 4/133.

³ Ebu Hayyan, *el-Bahru’l-Muhit*, Beyrut 1992, 6/175.

⁴ Bkz. Kur’an, 14/32; 16/12, 14; 22/65; 29/61; 31/20; 35/13; 39/5; 45/13

⁵ İbn Mace, *İkame*, 193.

Müslümanlarda çevre şuuru oluşturmada en önemli temel olarak kabul etmemiz gerekecektir. Bugün büyük şehirlerimizde nüfus yoğunluğu sebebiyle baş gösteren susuzluk tehlikesine karşı çareler arayan yetkililerin su israfının önlenmesi gerektiğine dair uyarılarda buldukları ve bu doğrultuda bir takım tedbirler aldıkları görülmektedir. Şu açıktır ki kaynaklar ne kadar zengin olursa olsun israf edildiği sürece tükenmeye mahkûmdur. Onlardan yeteri kadar istifade edebilmek, israfı önlemeye ve iktisatlı kullanmaya bağlıdır. Bir Kızılderili kabile reisinin söylediği gibi biz bu dünyayı atalarımızdan bir miras değil, çocuklarımızdan ödünç aldık” anlayışıyla hareket etmek gerekir.

6- Hz. Peygamber (s.a.s.) çevre konuda yaptıkları ve söyledikleriyle Müslümanlara örnektir: Müslümanların için Peygamber Efendimiz’in her konuda, hayatın her alanında yegâne örnek olduğu bir gerçektir. Kanunla, kuralla insanlara bir şeyler yaptırmanın zor olduğu herkesin malumudur. Ama en önemli dinî otorite olarak Hz. Peygamber’in söylediği veya yaptığı bir şeyle müminlere hitap edildiğinde onun hemen kabul ve tatbik edildiği görülür. Bu açıdan Hz. Peygamber’in çevre konusunda yapmış olduğu icraatlar ile söylediği sözler çevre bilincinin oluşmasına ve yaşadığımız çevre problemlerinin çözümüne ciddi katkı sağlayacaktır.

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Medine’de imar faaliyetlerine katılarak yaşadıkları şehrin mamur hale gelmesi için çalışmıştır. Ayrıca Mekke’nin yanında Medine ve Taif bölgelerini de harem alanı ilan ederek oralarda ağaç kesmeyi ve avlanmayı yasaklamıştır. Adiy b. Zeyd (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Medine’nin her cihetinden 2 beridlik (yaklaşık 30 km.) bir alanı (yaklaşık 1000 kilometrekare) koruluk (hıma/harem) bölgesi ilan ettiğini ve ağaçların kesilmesini, dallarının kırılmasını yasakladığını rivayet etmektedir.¹ Bundan başka Hz. Peygamber (s.a.s.), Zû-Kard gazvesinden dönerken Medine yakınlarındaki Benî Harise otağı olan *Zuraybü’t-tavil* denilen yerde konakladıklarında onlar buranın, hayvanlarının otağı, hanımlarının çıktığı yer olarak nitelemişler, Efendimiz (s.a.s.) de “*Kim buradan bir ağaç keserse mutlaka onun yerine bir ağaç diksin*” buyurmuştur.² Taif halkı Müslüman olmak üzere Medine’ye bir heyet gönderdiklerinde, Hz. Peygamber’in hazırlattığı anlaşma metnine Taif bölgesi vadilerinin de koruma altına alındığı ve orada bitki örtüsünü tahrip etmenin, hayvan avlamanın yasaklandığı, bu yasağa uymayanların cezalandırılacağı bir madde olarak konulmuştur.³ Hz. Ömer’in (r.a.) hilafeti döneminde Sa’d b. Ebi Vakkas (r.a.) bu emirnameyi esas tutarak yasağa uymayan birini cezalandırmıştır.⁴ Yine Hz. Peygamber s.a.s.) gölgesinde yolcuların, hayvanların gölgelendiği çöl bitkisi *sidr* ağacını kesmeyi yasaklamış ve kesene beddua etmiş, lanetlemiştir.⁵

Ayrıca Efendimiz (s.a.s.) yaşadıkları şehrin temiz tutulması yönünde emir ve tavsiyelerde bulunmuş, bitki ve hayvanların korunmasına özen göstermiştir. Bu noktada Peygamber Efendimiz’in Mescid’in temizlenip güzel koku ile kokulanmasına⁶, avluların temiz tutulmasına⁷, durgun sulara idrar yapılmamasına⁸, içme sularının yakın çevresine çöp dökülmemesine⁹ dair emirleri ile susuzluktan ağzı kurumuş, dili sarkmış bir köpeğe kuyudan ayakkabısıyla su çıkarıp susuzluğunu gideren adamın cennetlik olduğuna¹⁰, kedisini eve

¹ Ebu Davud, *Menasik*, 96.

² Belazurî, *Fütuhu’l-Buldan*, Beyrut 1987, 17; İbrahim Canan, *İslam ve Çevre Sağlığı*, İstanbul 1987, s59-60.

³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İstanbul 2003, 1/500; Muhammed Hamidullah, *el-Vesaik*, Beyrut 1969, s. 236-238, 240; Ali Rıza Temel, “İslam’a Göre İnsan Çevre İlişkisi”, *İnsan ve Çevre*, s.77; Mehmet Bayraktar, “Asrı Saadette Çevre Bilinci”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 1994, 5/226.

⁴ Ebu Davud, *Menasik*, 96.

⁵ Ebu Davud, *Edeb*, 159; Aliyyulmuttaki el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, Beyrut 1993, 3/894, 905.

⁶ Tirmizi, *Cum’a*, 64.

⁷ Tirmizi, *Edeb*, 41.

⁸ Buhari, *Vudu*, 68; Müslim, *Taharet*, 94-96; Ebu Davud, *Taharet*, 36.

⁹ Servet Armağan, “İslam Çevre Hukukunun Genel Esasları”, *İslam ve Çevre*, s. 250.

¹⁰ Buhari, *Bed’ü’l-halk*, 17, *Edeb*, 27.

hapsedip aılıktan öldüren yaşlı kadının da cehennemlik olduđuna¹ dair haberleri de hatırlanmalıdır.

Bu örnekler göstermektedir ki Yüce Peygamberimiz (s.a.s.) çevreyi koruma, temiz tutma şuuruna sahipti ve bu konuda da ümmetine örnek oluyordu. Ayrıca Efendimiz'in (s.a.s.) ağaç dikmeye teşvik eden; "Kıyamet kopmaya yakınken elinizde bir ağaç fidanı var ve onu dikmeye vakit bulabilirsiniz onu dikiñ"², "Kim bir ağaç dikerse onun için ağaçtan hasıl olan ürün kadar Allah sevap yazar"³, "Her kim boş, kuru ve çorak bir araziyi ihya ederse bu amelinden dolayı Allah tarafından mükâfatlandırılır. Herhangi bir canlı ondan faydalandıkça orayı ihya edene sadaka yazılır"⁴, "Müslümanlardan bir kimse bir ağaç dikerse o ağaçtan yenen mahsul mutlaka onun için sadakadır. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadakadır. Vahşi hayvanların yediği de sadakadır. Kuşların yediği de sadakadır. Herkesin ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu dikene ait bir sadakadır"⁵ hadis-i şerifleri bu duyarlılığın ve çevre bilinci oluşturmaya teşvikin tam bir göstergesidir.

7-Çevre bilincinin oluşmasında tarihi tecrübenin de katkısı büyüktür: Şüphesiz ki bizim zihniyetimizi oluşturan en önemli kaynaklardan biri de tarihî verilerdir. Tarihte yaşamış, din, ilim, siyaset adamlarının yapmış oldukları çevrecilik faaliyetleri de çevre bilinci oluşmasında büyük katkı sağlayacaktır.

Hız. Peygamber'den sonra gelen Sahabe-i Kiram'ın önderleri de bu şura sahiptiler. Mesela Hız. Ebu Bekr'in (r.a.) Üsâme (r.a.) ordusuna hitap ederken söylediği "Hurma ağaçlarını sökmeyin, yakmayın; diğer meyve ağaçlarını telef etmeyin; koyun, sığır ve diğer hayvanları yemenin dışında bir amaçla kesmeyin ..."⁶ sözleri ile Hız. Ömer'in (r.a.) Ebu Musa el-Eş'arî'yi (r.a.) Basra'ya vali olarak gönderirken görevleri arasında sokakların temizliğini de sayması⁷ ve Hız. Osman'ın (r.a.) geç bir vakitte ağaç dikerken yanına gelen ve "Ey Müminlerin emiri! Bu vakitte mi dikim yapıyorsunuz?" diye soran birisine, "Bana uğradığında beni böyle hayırlı bir iş yaparken bulman, bozgunculardan biri gibi bulmandan daha iyidir"⁸ şeklinde verdiği cevap bu bilincin sahabede ne kadar yerleşmiş olduğunu gösteriyor.

Bu ruh atalarımıza da ilham kaynağı olmuştur. Onlar buldukları yerleri, kurdukları şehirleri en mamur hale getirmenin, insan için iyi yaşanabilir mekânlar kılmanın çabasını gütmüşlerdir. İşte Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra Taşlık mevkiinde satın alıp vakfettiği 136 adet dükkân için yazdırdığı vakfiyede çevre temizliği için Müslümanların o tarihlerde bile ne kadar önem verdiklerini açıkça göstermektedir: "Bu gayr-i menkulatımdan elde olunacak nemalarla İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim. Bunlar ki ellerindeki bir kap içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde bu sokakları gezeler. Bu sokaklara tükürenlerin tükürükleri üzerine bu tozu dökeler ki yevmiye 20 akçe alsunlar. Ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yara sarıcı tayin ve nasb eyledim. Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbula çıkalar bilâ istisna her kapıyı vurular ve o evde hasta olup olmadığını soralar; var ise şifası, ya da mümkün ise şifayab olalar. Deđilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemezsiniz Darulacezeye kaldırılarak orada salah bulalar. Maazallah herhangi bir gıda maddesi buhranı vaki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silah, ehl-i erbaba verile. Bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin

¹ Buhari, *Ezan*, 90.

² Buhari, *Edebu'l-müfred*, Kahire 1379, s.168..

³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/415.

⁴ Münavi, *Feyzu'l-kadir*, 6/39.

⁵ Müslim, *Müsakat*, 7-10,12; Buhari, *Edeb*, 27; Hars, 1; Tirmizi, *Ahkâm*, 40; Darimi, *Büyu*, 67.

⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Beyrut 1987, 2/200.

⁷ Darimî, *Sünen*, Mukaddime 46.

⁸ Aliyyulmuttaki el-Hindî, *a.g.e.*, 3/909.

yumurtada veya yavruda olmadığı sıralarda balkanlara çıkıp avlanalar ki zinhar hastalarımızı gıdasız bırakmayalar...’’¹.

Çevrecilik hassasiyetinin bir başka tarihi örneğini Kanuni'nin Edirne subaşısına yazdığı emirname oluşturur. Bu emirnamede Edirne sokaklarının temizliğine yönelik, ev ve dükkânların ve çevrelerinin temiz tutulması, hamam ve han gibi umuma ait yerlerin temizliğine dikkat edilmesi, çevreyi kirleten esnafın artık maddeleri şehir dışındaki boş yerlere taşıması, evlerde çamaşır, bulaşık yıkandığında sabunlu suların sokaklara akıtılmaması, atarabacıların sokaklara pisleyen atlarının pisliklerini kendilerinin temizlemesi gibi emirler² yer almaktadır. Ayrıca İstanbul'da Kırkçeşme sularını Sarıyer ormanlarından uzun bir isale hattı ile İstanbul'a ileten Mimar Sinan'ın boru hattının her iki tarafından 20'şer arşınlık (yaklaşık 13 metre ve toplamda 40 arşın) bir mesafe içinde bina, mandıra ve ahır yapımını ve gübre yığılmasını bir ferman ile yasaklattırması³ da yaşadıkları çağ itibariyle onların çevre bilinci ve duyarlılıklarının ne kadar yüksek olduğunun birer göstergesidir. Şimdi ise bizler pis sokaklı şehirlerde, yeşilden yoksun kasabalarda, dikili bir ağacı bile olmayan köylerde yaşıyor ve devamlı surette tabiatı tahrip ediyoruz. Bunun sonuncunun kötü olacağını tahmin etmek için kâhin olmaya gerek yoktur.

Sonuç

Doğayı sevmeyi, çevreyi korumayı ve temiz tutmayı bir bilinç haline getirmenin İslam kaynaklarında Müslüman için açıkça söylenmiş birer İslam emri olduğunu ifade etmemiz yanlış olmasa gerektir. Günümüz insanında çevre bilinci oluşturmada İslam'ın ortaya koymaya çalıştığımız bu verilerinden yararlanmak isabetli olacaktır. Bu veriler ışığında dindar Müslümanlar çevreciliğe sahip çıkacak ve Müslüman toplumlarda bu bilinç yaygınlaşacaktır. Bu sonucu almak için de yapılması gerekenleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1-Basın yayın organlarında konunun dinî yönü sık sık gündeme getirilmelidir.
- 2-Toplumda sözü sohbeti hüccet kabul edilen kanaat önderleri çevrecilik faaliyetlerine yönlendirme yapmalı, hatta bizzat çevrecilik faaliyetleri düzenlemelidir.
- 3-Diyanet İşleri Başkanlığı da camilerde konuyla ilgili hutbeler okutmalı, ayrıca Kutlu Doğum Haftası etkinliklerinde bu meselenin yeniden ele alınmasını sağlamalıdır.
- 4-Bunun ötesinde dini hassasiyeti olan sivil toplum örgütleri tarafından konferans, panel ve sempozyum gibi ilmi etkinlikler yapılmalı fiili çevre etkinlikleri düzenlemelidir.

¹ İbrahim Özdemir, Münir Yükselmiş, *İslam ve Çevre Sorunları*, Ankara 1995, s.126-127.

² Ahmet Akgündüz, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, İzmir 1991, s.75-76.

³ Nevzat Kor, İzzet Öztürk, Mehmet Borat, "Çevre Kirlenmesinin Tarihi Gelişimi", *İnsan ve Çevre*, s.150 (K. Çeçen, "Tarih Boyunca Türkler Tarafından Yapılan Su Tesisleri ve Türk Toplumunda Su Kültürü, *İTÜ Vakıf Dergisi*, Yıl 1990, S:2, s. 15-26'dan naklen).